

О. М. НОСИК

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та
адміністрування Національного
фармацевтичного університету,
Харків

ФОРМИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ГОЛОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Проаналізовано інвестиційний та ресурсний підходи до визначення форм людського капіталу. Обґрунтовано необхідність розділення інвестицій у людину на прямі й інституційно-соціальні, що створюють умови та середовище для відтворення людського капіталу індивіда. Розкрито структуру людського капіталу індивіда як єдність його базових і похідних форм.

Ключові слова: людський капітал, прямі та інституційно-соціальні інвестиції у людину, базові та похідні форми людського капіталу індивіда.

Постановка проблеми. У сучасний період розвиток науково-дослідної програми людського капіталу, яка набуває міждисциплінарного характеру, характеризується багатьма напрямками, серед яких велике значення мають наукові розробки, спрямовані на аналіз його структури та форм. Ці дослідження, по-перше, поглиблюють розуміння багатоаспектного змісту людського капіталу, по-друге, є теоретичною основою державної політики в умовах економіки знань, оскільки людський капітал є базовим чинником соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових джерелах єдиний підхід до визначення форм людського капіталу є відсутнім. Різноманітні критерії їх класифікації обґрунтовано у працях Ж. Дерія, Р. Капелюшнікова, С. Клімова, Ю. Корчагіна, Г. Рожкова, І. Скоблякової, А. Циренової та ін.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення та характеристика головних форм людського капіталу на базі інвестиційного та ресурсного підходів до їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що виходячи з рівнів економіки необхідно розрізнити людський капітал особистості (індивідуальний), фірми (корпоративний), галузей і регіонів (галузево-регіональний), країни (національний). У процесі формування й використання людському капіталу притаманне «перетікання» з одного рівня на інший. Наприклад, специфічний індивідуальний людський капітал працівника фірми є складовою її людського капіталу, а на мезоекономічному рівні — сукупного людського капіталу регіону та галузі, на макроекономічному рівні — національного людського капіталу. Отже, саме людський капітал індивіда, його накопичення та обсяг є мірою розвитку людського капіталу всіх рівнів. Метою цього дослідження є визначення форм індивідуального людського капіталу.

Людський капітал має різноманітні форми, що обумовлено багатоаспектністю змісту цієї міждисциплінарної категорії. Форма предмета чи процесу — це «внутрішня побудова, структура, певний і визначальний порядок предмета або порядок протікання процесу» [1, с. 489]. Формами людського капіталу є його взаємопов'язані структурні елементи (складові), виокремлення яких базується на визначенні та застосуванні певних критеріїв структурування його змісту. Найпоширенішими підходами до визначення форм людського капіталу індивіда як взаємопов'язаних елементів його структури є *інвестиційний і ресурсний*.

За Г. Беккером, форми людського капіталу визначаються відповідно до об'єктів інвестицій у людину. Це освіта, професійне навчання, отримання інших видів знань як результат «інвестування в інформацію», медичне обслуговування й охорона здоров'я (інвестиції у здоров'я), пошук інформації та мобільність (здатність до змін), родинне виховання [2, с. 83–85]. Зазначені об'єкти інвестицій у сукупності забезпечують формування, накопичення та ефективне використання людського капіталу особистості. Як пише Р. Капелюшніков, освіта і підготовка на виробництві збільшують обсяг людського капіталу, охорона здоров'я продовжує термін його служби, міграція і пошук інформації на ринку праці сприяють підвищенню цін за його послуги, народження і виховання дітей відтворюють його в наступному поколінні [3, с. 7].

Спираючись на інвестиційний підхід Г. Беккера, можна виокремити такі *головні форми індивідуального людського капіталу*, як освітній капітал та капітал професійного навчання (інвестиції в освіту людини, її професійну підготовку, навчання на робочому місці), капітал здоров'я (інвестиції у медичне обслуговування й охорону здоров'я), капітал мобільності (інвестиції у здатності людини сприймати та здійснювати зміни), інформаційний (знан-

невий) капітал, що формується інвестиціями у пошук інформації та її перетворення у корисні знання, капітал родинного виховання (інвестиції родини у розвиток її членів).

У сучасний період науковці значно доповнили перелік видів інвестицій у людський капітал за їх напрямками, об'єктами і цілями.

Р. Капелюшніков до наведеного переліку додає інвестиції у формування та розвиток здатності людини до навчання, оволодіння знаннями та навичками, трансформації інформації у корисні знання, що формують капітал «trainability» (англ. — навченість) [4]. В умовах економіки знань ця складова людського капіталу набуває великого значення, оскільки ефективність будь-якої діяльності все більше залежить від здатності людини не тільки знаходити інформацію, а й перетворювати її у власні знання.

Ж. Дерій пише, що за структурою інвестиції у людський капітал включають такі елементи: освіта, профпідготовка на виробництві, охорона здоров'я та профілактика захворювань, мотивація та стимулювання, міграційний рух, фундаментальні та прикладні наукові розробки, екологія та здоровий спосіб життя, культура, туризм і відпочинок [5]. На нашу думку, по-перше, інвестиції у культуру є важливими для розвитку особистості, але, якщо мова йде про людський капітал індивіда, то треба підкреслити, що це інвестиції саме у його культурний розвиток, а не у культурну сферу взагалі. На базі такого підходу культурний капітал індивіда слід визначити формою його людського капіталу. Це також стосується інвестицій в екологію, здоровий спосіб життя, туризм і відпочинок. На індивідуальному рівні — це інвестиції у культуру і здоров'я людини, що формують її культурний капітал і капітал здоров'я. По-друге, інвестиції у наукові розробки є базовим чинником людського розвитку, але на формування людського капіталу особистості вони впливають опосередковано, через певні поліпшення у сферах освіти, охорони здоров'я та ін., які безпосередньо впливають на конкретну людину — власника людського капіталу.

Ю. Корчагін виокремлює інвестиції у забезпечення безпеки людей, підготовку ефективної еліти, у формування і розвиток громадянського суспільства, підвищення ефективності інституційного обслуговування, у середовище функціонування людського капіталу, у підвищення якості життя населення і приплив капіталу ззовні в дану країну чи регіон [6]. Стосовно людського капіталу індивіда — це інвестиції, які створюють необхідні умови та середовище людського розвитку.

На базі *ресурсного підходу* людський капітал визначається як запас певних здібностей і навичок людини, тобто її ресурсів (активів), що є основою продуктивної діяльності й отримання різних форм доходу та вигод.

І. Скоблякова, А. Циренова, Г. Рожков у структурі людського капіталу виділяють капітал здоров'я, культурно-моральний, трудовий, інтелектуальний і організаційно-підприємницький капіталі [7–9]. С. Клімов у складі невідчужуваних людських ресурсів виокремлює такі компоненти:

– біофізичний капітал як життєві ресурси особистості, її фізичний і психологічний потенціал, що розглядаються у контексті здатності до створення вартості;

– інтелектуальний капітал — сукупність невідчужуваних інтелектуальних ресурсів людини;

– соціальний капітал — соціальні ресурси особистості, потенціал соціальної взаємодії, включеністю людини у певне соціальне середовище. «Усі ці види ресурсів тісно пов'язані з особистістю, складають її фізичну і духовну сутність і не можуть бути відчужені без руйнування самої особистості» [10, с. 105].

Аналіз визначення форм людського капіталу на базі інвестиційного і ресурсного підходів дає підстави для таких висновків.

1. Необхідним є *поділ інвестицій у людський капітал на: прями* — інвестиції безпосередньо у людину, у якій втілюється людський капітал: інвестиції у її здоров'я, освіту і професійне навчання і далі за Г. С. Беккером; *непрямі або опосередковані інвестиції у людину*, здійснення яких створює умови для формування, накопичення, підвищення якості та ефективного використання людського капіталу індивіда. Вважаємо, що непрямі інвестиції у людину можна визначити як *інституційно-соціальні* — інвестиції у суспільні інститути, що забезпечують накопичення, реалізацію та розвиток людини, формують середовище функціонування та відтворення людського капіталу.

Спираючись на підхід Ю. Корчагіна, який обґрунтовує широке визначення людського капіталу, це інвестиції у:

– формування і розвиток громадянського суспільства і в економічну свободу, які сприяють підвищенню креативності та законслухняності громадян, формуванню оптимістичної і конструктивної, і одночасно раціональної ідеології, формуванню державних інститутів, що стимулюють зростання якості життя, сприяють формуванню здорового способу життя і, зрештою, ведуть до зростання ефективності праці та економіки;

– інституційне обслуговування, які спрямовані на створення комфортних умов обслуговування державними інститутами громадян, включаючи лікарів, викладачів, науковців, інженерів, що сприяє підвищенню якості їх життя та праці;

– створення середовища, що забезпечує ефективне функціонування людського капіталу;

– формування ефективної еліти, у тому числі в організацію конкуренції, є одними з найважливіших інвестицій у людський капітал [6].

Інституційно-соціальні інвестиції забезпечують суспільні умови та середовище функціонування людського капіталу індивіда. По-перше, ці інвестиції формують соціальний капітал суспільства як інституційне середовище — сукупність діючих формальних і неформальних норм (правил) та організацій, які дозволяють соціальним групам і суспільству в цілому організувати своїх членів для вирішення своїх спільних економічних (на основі ефективного використання ресурсів) і соціальних (на основі соціальної справедливості) завдань [11, с. 69]. По-друге, на рівні особистості інституційно-соціальні (непрямі) інвестиції у людину, створюючи інституційне середовище її життєдіяльності, є чинником формування такої складової людського капіталу, як соціальний капітал індивіда.

2. На основі критеріїв прямих інвестицій у людину та її ресурсів можна виокремити такі форми людського капіталу індивіда, як: капітал здоров'я, освітній, професійного навчання, інтелектуальний, «trainability», трудовий, інформаційний, організаційно-підприємницький, культурний, соціальний, капітали мобільності і родинного виховання.

3. Структура людського капіталу — це не сума його форм, а певне упорядкування, що обумовлене взаємозв'язками та взаємозалежністю елементів людського капіталу як інтегративної системи. Отже, серед зазначених форм слід виділяти *базові*, тобто ті, які є джерелом і основою інших форм, і похідні (комплексні), що визначаються базовими формами, певним чином їх узагальнюють, інтегрують. На думку Ю. Корчагіна, базовими складовими людського капіталу є ментальність (внутрішня культура населення), освіта, здоров'я і накопичені знання. І найкращі фахівці, що визначають приріст і ефективність використання знань та інновацій, підприємницького ресурсу [6]. Вважаємо, що, по-перше, ментальність є одним із структурних елементів культурного капіталу людини, по-друге, фахівці є носіями (власниками) людського капіталу, а не його складовою. На нашу думку, *базовими формами людського капіталу* є капітал здоров'я, освітній капітал, капітал професійного навчання, культурний капітал, капітали забезпечення інформацією, мобільності та родинного виховання. Саме на їх основі формуються *похідні (комплексні) форми людського капіталу* — інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали. Вважаємо, що стосовно всіх базових форм людського капіталу можна використовувати висловлювання А. Андриянної про капітал здоров'я, який, на її думку, є ядром людського капіталу: «Тільки після його формування навколо нього надбудовуються інші складові людського капіталу. Він як би тримає всю цю “надбудову” із соціально-економічних та соціально-психологічних елементів. Тому погіршення

або поліпшення стану здоров'я людини буде негайно відобразитися на всій “надбудовній” структурі людського капіталу, впливаючи на якість його активів» [11]. Базові форми людського капіталу складають його ядро, яке забезпечує певний рівень формування, накопичення та використання похідних (комплексних) форм і людського капіталу як інтегративної цілісності його складових.

4. Похідні (комплексні) форми людського капіталу треба розглядати, як у вузькому розумінні як відображення специфіки об'єкта інвестицій у людину чи її особливого ресурсу (інтелектуального, трудового, підприємницького), так і в широкому — як складову людського капіталу, відтворення якої забезпечується сукупністю інвестицій у різноманітні об'єкти — здоров'я, освіту, професійне навчання, культуру, мобільність, інформованість, соціальні умови та середовище розвитку людини. Тобто за критеріями об'єкта прямої інвестиції і виду ресурсу людини визначається зміст похідної (комплексної) форми людського капіталу у вузькому розумінні, а за критерієм результуючої різноманітних інвестицій у людину — у широкому розумінні. Відповідно до такого підходу:

– *інтелектуальний капітал у вузькому розумінні* — це сукупність розумових здібностей людини, які створюються інвестиціями в її інтелектуальний розвиток, формують її інтелектуальні ресурси та забезпечують продуктивну інтелектуальну діяльність і отримання доходу від неї. *Інтелектуальний капітал у широкому розумінні*, виходячи з того, що інтелектуальний розвиток людини забезпечується комплексом інвестицій у людину — це похідна (комплексна) форма людського капіталу, рівень відтворення якої є результуючою впливу базових форм на інтелектуальні ресурси, характеристики та інтелектуальний розвиток людини. Його важливим структурним елементом є капітал «trainability», який, як і інтелектуальний капітал в цілому, формується на основі прямих і інституційно-соціальних інвестицій у здоров'я, освіту, професійне навчання та ін., тобто у базові форми людського капіталу;

– *трудоий капітал у вузькому розумінні* трактується як сукупність здатностей людини до продуктивної праці, що забезпечує зростання вартості та отримання доходу. У цьому випадку об'єктом прямих інвестицій у людину є її трудові навички, вміння, що складають її трудові ресурси (активи). *У широкому розумінні* формування трудового капіталу безпосередньо пов'язане з інвестиціями у базові форми людського капіталу. Так, інтелектуалізація праці в умовах економіки знань обумовлює значне зростання ролі інвестицій в освіту (загальну, професійну), навчання на робочому місці, культуру у формуванні трудового капіталу людини. Як справедливо підкреслює І. Рожков, інтелектуальний капітал діє як мультиплікатор, який

багаторазово збільшує зусилля працівника [9]. Велике значення для ефективної трудової діяльності мають також інвестиції у капітал здоров'я, пошук інформації на ринку праці, мобільність, родинне трудове виховання. Отже, трудовий капітал у широкому розумінні є похідною (комплексною) формою людського капіталу;

– *організаційно-підприємницький капітал* — це підприємницькі здібності людини, що формуються на базі інвестицій у її бізнес — освіту, родинне виховання у процесі ведення сімейного бізнесу, культуру підприємницької діяльності та є джерелом доходів. У широкому розумінні організаційно-підприємницький капітал є похідною (комплексною) формою людського капіталу індивіда, основу відтворення якого складають інвестиції у базові форми людського капіталу;

– *соціальний капітал*, за визначенням П. Бурдьє, «становить сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею (durable networks) більш або менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання — іншими словами, з членством у групі [12]. Ядро соціального капіталу людини складає довіра. Як пишуть Е. Романовська і Ю. Колосова, соціальний капітал — це сукупність відносин, які пов'язані з очікуванням того, що інші учасники будуть виконувати свої зобов'язання без застосування санкцій. Ця одночасна концентрація очікувань та зобов'язань виражається узагальнюючим поняттям довіри [14]. Ознакою соціального капіталу як похідної (комплексної) форми людського капіталу індивіда є його визначеність як базовими формами (джерелом яких є прямі інвестиції у людину), так і інституційно-соціальними (непрямими) інвестиціями у людський розвиток.

Висновки. Таким чином, у структурі людського капіталу індивіда як інтегративної цілісності його форм, спираючись на інвестиційний і ресурсний підходи до його структуризації, слід виокремити:

– базові форми: капітал здоров'я, освітній, професійного навчання, інформаційний, культурний, капітали мобільності і родинного виховання. Ці форми людського капіталу складають його ядро та інтегруються у похідні (комплексні) форми;

– похідні (комплексні) форми людського капіталу — це інтелектуальний, трудовий, організаційно-підприємницький, соціальний капітали людини, які визначаються базовими формами, є результируючою прямих і інституційно-соціальних інвестицій у людину.

Виходячи з цього, людський капітал індивіда є інтегративною цілісністю його базових і похідних (комплексних) форм, відтворення яких здійснюється на основі прямих і інституційно-соціальних інвестицій у людину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.
2. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / Гэри Стенли Беккер : пер. с англ. Е. Батраковой, Р. Капелюшникова, О. Шибалкина и др. ; сост. науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников, предисл. Н. И. Левина. – М. : ГУ-ВШЭ, 2003. – 672 с.
3. Капелюшников Р. И. Сколько стоит человеческий капитал в России? : препринт WP3/2012/06 / Р. И. Капелюшников ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2012. – 76 с.
4. Капелюшников Р. Наш человеческий капитал [Электронный ресурс] / Р. Капелюшников. – Режим доступа: http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=48&Itemid=0.
5. Дерій Ж. Модифікація методів оцінювання людського капіталу [Електронний ресурс] / Ж. Дерій. – Режим доступу: <http://vistnic.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&j=9&id=3>.
6. Корчагин Ю. А. Широкое понятие человеческого капитала [Электронный ресурс] / Ю. А. Корчагин. – Режим доступа: <http://www.lerc.ru/books/articles/0003/0022/>.
7. Скоблякова И. В. Воспроизводство индивидуального и общественного человеческого капитала в постиндустриальной экономике : автореф. дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.01 [Электронный ресурс] / Ирина Васильевна Скоблякова. – Орел, 2008. – Режим доступа: <http://www.dissertat.com/content/vosproizvodstvo-individualnogo-i-obshchestvennogo-chelovecheskogo-kapitala-v-stindustrialn#ixzz2teVUSSnx>.
8. Цыренова А. А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды : монография / А. А. Цыренова. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2006. – 88 с.
9. Рожков Г. В. Генезис инновационной экономики в России [Электронный ресурс] / Г. В. Рожков ; под ред. С. Ерошенкова. – М. : МАКС Пресс, 2009. – 888 с. – Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-485010.html?page=14>.
10. Климов С. М. Интеллектуальные ресурсы общества : монография / Сергей Михайлович Климов. – СПб. : ИВЭСЭП : Знание, 2002. – 199 с.
11. Буркинський Б. В. Соціальний капітал: джерела та структура, оцінка / Б. В. Буркинський, В. Ф. Горячук // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 67–81.
12. Андрианова А. Формирование и динамика капитала здоровья нации [Электронный ресурс] : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.01 / А. Андрианова. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/econom-teoria/formirovanie-i-dinamika-kapitala-zdorovja-nacii.html>.
13. Бурдые П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдые. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2009/2601>.
14. Романовская Е. В. Значение социального и человеческого капитала [Электронный ресурс] / Е. В. Романовская, Ю. В. Колосова. – Режим доступа: <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2010/01732.htm>.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2014.

Е. Н. НОСИК

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента и администрирования Национального фармацевтического университета, Харьков

**ФОРМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА:
ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ**

Проанализированы инвестиционный и ресурсный подходы к определению форм человеческого капитала. Обоснована необходимость разделения инвестиций в человека на прямые и институционально-социальные, которые создают условия и среду для воспроизводства человеческого капитала индивида. Раскрыта структура человеческого капитала индивида как единство его базовых и производных форм.

Ключевые слова: человеческий капитал, прямые и институционально-социальные инвестиции в человека, базовые и производные формы человеческого капитала индивида.

O. M. NOSYK

PhD. In Economics, associate Professor, associate Professor of Management and Administration Department, National University of Pharmacy, Kharkiv

**FORMS OF HUMAN CAPITAL:
THE MAIN APPROACHES TO DEFINING**

Problem setting. Nowadays numerous approaches are inherent for development of the scientific and research program of human capital assuming the interdisciplinary character. Those scientific developments aiming at the analysis of the structure and the forms of human capital are considerably significant. Such researches extend comprehension of a multidimensional sense of human capital and are a theoretic basis of a state policy under conditions of the knowledge economy.

Recent research and publication analysis. Contemporary scientific sources do not contain the unified approach to defining of the forms human capital. Different tests of their determination are substantiated in working papers of J. Derii, R. Kapeliushnikov, S. Klimov, Yu. Korchagin, H. Rozhkov, I. Skobliakova, A. Tsyrenova etc.

Paper objective. The objective of the article is determination and description of the main forms of human capital on the basis of the investment and the resource approaches to their classification.

Paper main body. The forms of human capital include its structure elements (components), the segregation of which bases on determination and application of some tests of structuring of the sense of human capital. The investment and the resource approaches are the most popular approaches to determination of the forms of human capital of an individual as interrelated elements of its structure.

The author proved that division of the investments in human capital into the direct investments in an individual embodying human capital and the institutional and social (indirect) investments in social institutions, which provide accumulation, realization, and development of an individual and form an environment of functioning and reproduction of human capital.

The basic forms of human capital encompass health, educational capital, capital of professional education, cultural capital, and capital of information provision, mobility, and family education. Derivative forms, i.e. intellectual, labor, organizational and entrepreneurship, and social capitals are created on the basis of the main forms. The basic forms of human capital constitute its nucleus providing a particular level of formation, accumulation, and realization of the derivative forms and human capital as an integrative unity of its components. The derivative forms of human capital should be considered as an integrative unity of sources of formation and accumulation of derivative forms on the whole and as reflection of the peculiarities of an object of direct investments in an individual or its specific resource in particular.

Conclusion of the research. Human capital of an individual is an integrative unity of its basic and derivative forms, reproduction of which is executed on the basis of the direct and the institutional and social investments in an individual.

The main abstract to the article

Abstract. The investment and the institutional approaches to determination of forms of human capital are analyzed. The necessity of division of investments in an individual into the direct and the institutional and social investments, which create conditions and an environment for reproduction of human capital of an individual are substantiated. The structure of human capital of an individual as a unity of its basic and derivative forms is presented.

Key words: human capital, direct investments and institutional and social investments in an individual, basic and derivative forms of human capital of an individual.